МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра географії та методики її навчання

«Допущено до захисту»
Завідувач кафедри

Холошин І.В. Реєстраційний № _____

(підпис) *(прізвище, ініціали)*

«____»_____20____р. «____»_____20____р.

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ МИСЛЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ГЕОГРАФІЧНИХ ДИСЦИПЛІН ПРОФІЛЬНОЇ ШКОЛИ

Кваліфікаційна робота студентки групи ЗГТм -22
ступінь вищої освіти «магістр»
спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія)
Шатунової Марії Олександрівни

Керівник: кандидат педагогічних наук, доцент
Мантуленко С. В.

Оцінка:
Національна шкала _____
Шкала ECTS_____Кількість балів _____
Голова ЕК _____
(підпис) (прізвище, ініціали)
Члени ЕК_____
(підпис) (прізвище, ініціали)
_____
(підпис) (прізвище, ініціали)
_____
(підпис) (прізвище, ініціали)
_____
підпис) (прізвище, ініціали)
_____
підпис) (прізвище, ініціали)

Кривий Ріг – 2023

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Шатунова Марія Олександрівна, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавав і не одержував недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело.

Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомлений. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

(підпис)_____

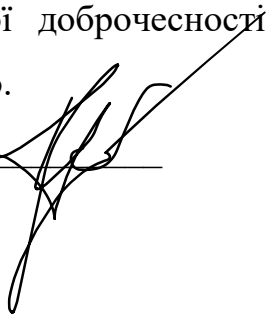

ЗМІСТ

ВСТУП……..……..…4

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ МИСЛЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ГЕОГРАФІЧНИХ ДИСЦИПЛІН ПРОФІЛЬНОЇ ШКОЛИ……..….8

1.1. Розгляд культури мислення з точки зору педагогіки, психології та методики географії……...……..……..……8

1.2. Форми, методи і засоби формування культури мислення старшокласників……..…....…….13

1.3. Методичні прийоми та способи формування культури мислення старшокласників на уроках географії…….…….18

Висновки до розділу 1…….23

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ МИСЛЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ГЕОГРАФІЧНИХ ДИСЦИПЛІН ПРОФІЛЬНОЇ ШКОЛИ……..26

2.1. Аналіз стану проблеми в практиці сучасної школи…….…….....26

2.2. Методичні рекомендації щодо формування культури мислення старшокласників у процесі вивчення географічних дисциплін профільної школи…….……..…34

2.3. Методичні розробки уроків формування культури мислення старшокласників при вивченні курсу Географічний простір Землі 11 клас……..……...38

Висновки до розділу 2…….……....48

ВИСНОВКИ……..…..……50

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……..……53

ДОДАТКИ…….……..…57

Додаток А……..……..57

Додаток Б……59

ВСТУП

На сьогодні освіта зорієнтована на формування особистості, яка вміє мислити критично та творчо, здатна до саморозвитку та самоосвіти. У відповідності до нормативно-правових документів, що регулюють освітню діяльність (Закони України «Про освіту» [14], «Про загальну середню освіту» [13], «Про вищу освіту» [12], Концепція Нової Української школи [15], Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021-2031 роки [28], галузева Концепція розвитку неперервної педагогічної освіти), актуалізується проблема виведення освіти в Україні на рівень розвинутих країн світу.

Сучасне життя вимагає від кожної людини активної життєвої позиції, самостійності у прийнятті рішень, відповідальності та ініціативності. Що можливе лише за умови вміння людини критично оцінювати отриману інформацію, формувати власні погляди на життя та аргументовано відстоювати обрану позицію. У цьому вирішальну роль відіграє формування культури мислення школяра. Особливо це стосується географічних знань, які навчають людину мислити географічно. Адже географічні знання – це не тільки адекватна уява про поверхню Землі, різні країни та народи, а і любов до рідного краю, до Батьківщини, формування світоглядних орієнтацій.

Французький філософ Рене Декарт говорив про те, що мислити означає уявляти, фантазувати, переживати емоції. У «Медитації про першу філософію» він писав: «Але хто я? Мисляча річ. Що це таке? Звичайно, річ сумніву, розуміння, заперечення, волі чи небажання, а також уяви та почуттів». А із відомого вислову філософа «Я мислю – значить існую!» випливає, що духовна діяльність людини існує лише завдяки її свідомості та можливості мислити [22, с.52].

Географія як навчальна дисципліна та географічне мислення полягає у вмінні аналізувати просторові закономірності, встановлювати

взаємозв’язки між геосистемами чи їх окремими компонентами на основі низки методів і системного підходу, що дає змогу дати наукове пояснення сучасній географічній картині світу.

Кожна людина, яка живе сьогодні, отримала у спадок усі найрізноманітніші форми поведінки, властиві людському роду. Географічні знання і географічне мислення дають змогу оцінити особливості цієї поведінки у різних суспільствах, суспільних групах, різних куточках Землі, але і сама поведінка людини безпосередньо залежить від географічних знань. Без всебічної оцінки поведінки людини на Землі в різних країнах, різних суспільних групах не можна виробити нову загальну концепцію світу.

Теоретико-методичні засади формування мислення ґрунтовно досліджено у працях О. Запорожця, Г. Костюка [19], С. Максименко [24], О. Скиби [34], С. Смолова [35].

Формування культури мислення з позиції методики географії розглядалися у працях О. Бабешко [2], Л. Булави [4], Л. Вішнікіної [7], М. Голубєвої [8], В. Корнєєва, Т. Назаренко [28], О. Топузова [39].

У Законі України «Про освіту» вказано, що одним з пріоритетних завдань освіти є розвиток самостійної особистості, яка здатна оцінювати та користуватися знайденою інформацією, що вимагає від неї розумної організації мислення.

У сучасному світі, де інформаційні технології швидко розвиваються, зростає значення розвитку мислення та аналітичних навичок серед старшокласників. Формування культури мислення стає важливою задачею освітнього процесу, особливо в географічній освіті. Географічні дисципліни старшої профільної школи мають на меті розширити розуміння учнів про глобальні проблеми, різноманітні географічні явища та їх взаємозв’язки.

Актуальність проблеми та її недостатня розробленість в теорії та практиці методики географії спонукали до вибору теми дослідження:

«Формування культури мислення старшокласників у процесі вивчення географічних дисциплін профільної школи».

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати проблему дослідження, розробити методичні рекомендації й методичні матеріали щодо формування культури мислення учнів профільної школи у процесі вивчення географічних дисциплін.

Основні завдання дослідження*:*

– Проаналізувати наукову та науково-методичну літературу з проблеми дослідження та з'ясувати сутність базових понять дослідження: «мислення», «культура мислення» з точки зору різних наук;

– розглянути форми, методи і засоби формування культури мислення старшокласників;

– проаналізувати сучасний стан формування культури мислення старшокласників у процесі вивчення географічних предметів у профільній школі;

– розробити методичні рекомендації та методичні матеріали щодо формування культури мислення в процесі вивчення географічних дисциплін профільної школи**.**

Об'єкт дослідження – процес вивчення географії в старшій профільній школі.

Предмет дослідження – формування культури мислення старшокласників у процесі вивчення географічних дисциплін профільної школи**.**

Для досягнення поставлених цілей і вирішення завдань дослідження використовувалися наступні методи: теоретичні (аналіз, порівняння та узагальнення психолого-педагогічної, науково-методичної та навчальної літератури з проблеми дослідження для систематизації теоретичного матеріалу, уточнення суті понять: «мислення» «культура мислення», конкретизація їх змісту згідно проблеми дослідження), діагностичне анкетування вчителів, опитування серед учнів, аналіз досвіду роботи вчителів з формування культури мислення старшокласників, педагогічне спостереження за навчальним процесом.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає у розробці методичних рекомендацій й методичних матеріалів щодо формування культури мислення в процесі вивчення географічних дисциплін профільної школи**.**

Структура та обсяг роботи. Робота містить вступ, два розділи, висновок до кожного розділу, загальний висновок, список використаних джерел та додатки. Загальний обсяг роботи складає 61 сторінку.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ МИСЛЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ГЕОГРАФІЧНИХ ДИСЦИПЛІН ПРОФІЛЬНОЇ ШКОЛИ

1.1. Розгляд культури мислення з точки зору педагогіки, психології та методики географії

Сучасна людина має аналізувати та розуміти отриману інформацію, планувати та приймати рішення, вирішувати проблеми, генерувати нові ідеї, концепції, рішення та здійснювати інновації. Усе це можливе лише завдяки такому психічному процесу, як мислення. Мислення є ключовим процесом, який визначає наші способи сприйняття, розуміння світу і взаємодії з ним. Воно впливає на наші рішення, дії, поведінку і взаємодію з іншими людьми [43].

З філософської точки зору, мислення – це процес пізнання та розуміння світу, який включає у себе когнітивні процеси, які дозволяють сприймати інформацію, обробляти її, робити висновки й приймати рішення, і є найголовнішою ознакою людського буття [38, с.90].

У психології мисленням розглядається як рефлексивний процес людини, що опосередковує й узагальнює предмети і явища об’єктивної дійсності в їх істотних зв’язках і відношеннях [31]. С. У. Гончаренко, мислення трактує як соціально зумовлений, пов’язаний з мовою психічний процес пошуків та відкриттів суттєво нового, процес узагальненого відображення дійсності як результат аналізу і синтезу [9].

Педагоги визначають мислення, як вищу форму відображення дійсності в психіці, ідеальну діяльність, результатом якої є об’єктивна істина [9]. Педагогічним мисленням називають узагальнене і опосередковане відображення різноманітних проявів освітньої дійсності. Воно проявляється в здатності успішно вирішувати освітні завдання та суперечності, що постійно виникають, здатності бачити, розуміти, аналізувати, порівнювати, моделювати та прогнозувати явища освітньої дійсності [40, с.248].

З точки зору географії, географічно мислить той, хто може бачити спільне і відмінне у географічному середовищі, хто бачить явища і процеси в системі, хто може знаходити зв'язки між явищами та процесами. Також провідні географи відзначають, що географічне мислення – це мислення, прив'язане до території, а всі його судження покладені на карту.

Тож, суть географічного мислення полягає у вмінні аналізувати просторові закономірності, встановлювати взаємозв'язки між геосистемами чи їх окремими компонентами на основі низки методів і системного підходу, що дає змогу дати наукове пояснення сучасній географічній картині світу [28].

Будь-яке предметне мислення, і в тому числі географічне, включає змістовний і операційний компонент. Змістовна складова мислення – це (образи) та поняття (думки); операційна складова – це логічні операції: аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення, класифікація, систематизація. Кожна логічна операція має важливе значення у процесі пізнання: аналіз – це поділ цілого на частини; синтез – засіб поєднання окремих елементів в єдине ціле; порівняння – виявлення подібностей і відмінностей між окремими об'єктами; абстрагування – це виокремлення певних ознак і дистанціювання їх від інших ознак [24].

Тож, на основі вище зазначеного, можемо визначити структуру мислення.

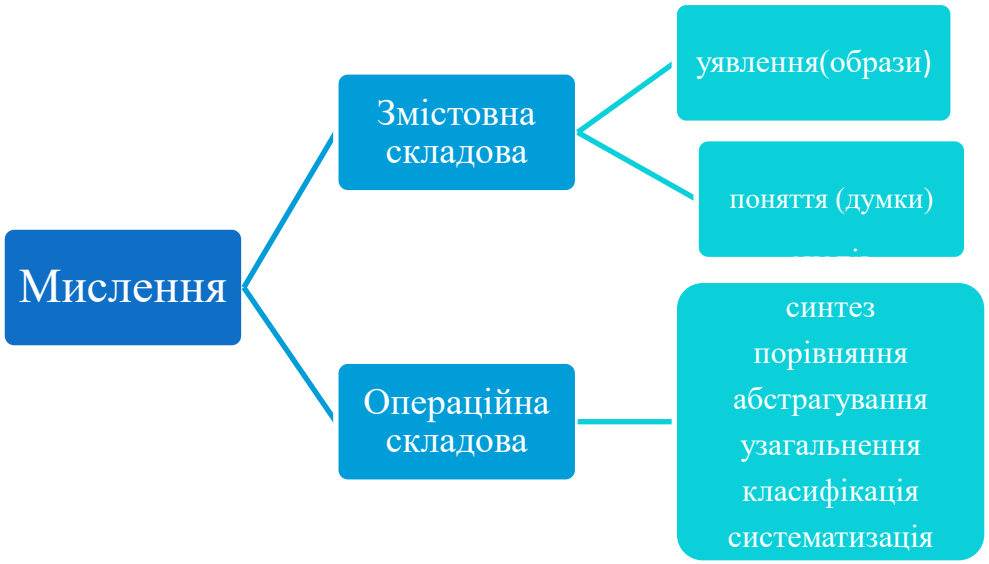

Рис. 1.1. Структура мислення

Виходячи із суті географічного мислення, яке полягає у здатності аналізувати просторові закономірності географічного середовища, установлювати взаємозв'язки між геологічними системами та їх окремими компонентами, використовуючи загальногеографічні методи і системні підходи, ми можемо визначити структуру географічного мислення.

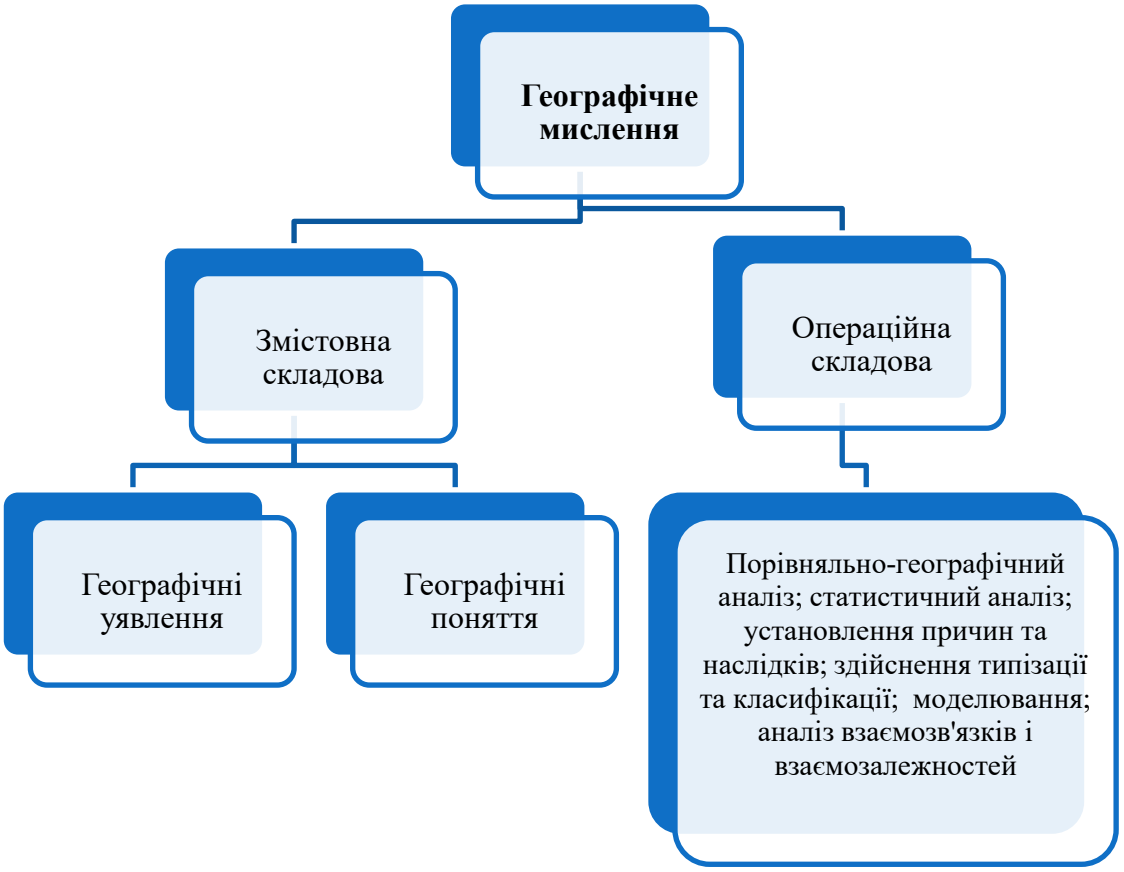

Рис. 1.2. Структура географічного мислення

Важливим в контексті нашого дослідження є визначення поняття культури мислення.

Культура мислення – одна зі складових мислення. А саме здатність індивідуального мислення до саморозвитку і його можливість вийти за межі форм і канонів мислення, які були сформовані в індивіда [31, с.150].

Вона визначає способи, норми, цінності та підходи до мислення, які виробляються та передаються в рамках певної культурної спільноти. Мислення, у свою чергу, є комплексним процесом, що включає когнітивні функції та процеси, які пов'язані з отриманням, аналізом, синтезом, оцінкою

і використанням інформації. Мислення відбувається на індивідуальному рівні, але воно також впливає на нашу взаємодію зі світом та іншими людьми. Культура мислення визначає, як ці когнітивні функції і процеси виражаються та функціонують у рамках конкретної культурної групи. Вона включає спільні підходи до мислення, прийняття інформації, розв'язання проблем, прийняття рішень, критичного аналізу і взаємодії з іншими людьми. Культура мислення впливає на наше сприйняття, оцінку і розуміння світу навколо нас, а також наші підходи до мислення. Тому культура мислення є важливою складовою мислення, яка визначає контекст, у якому відбувається мислення, і впливає на способи мислення, цінності, норми та підходи до мислення в рамках певної культури [8, с.75].

Вивчення проблеми формування культури мислення можливе за умови комплексного підходу до розгляду складових процесу пізнання, об'єднання визначальних компонентів мисленнєвої діяльності (логічного, змістового, ціннісного, мотиваційного та мовленнєвого) у єдиний предмет вивчення.

У психологічній та педагогічній літературі вивчають різні аспекти, щоб розкрити сутність поняття «культура мислення». Поняття «культура мислення» в психології відноситься до комплексного розуміння та формування психологічних характеристик мислення в суспільстві або в певній групі людей. Культура мислення включає різні складові, які взаємодіють між собою та сприяють розвитку високорівневих пізнавальних навичок та гнучкого підходу до рішення різних завдань та ситуацій, а саме: логічне мислення, критичне мислення, творче мислення, системне мислення, просторове мислення, комунікаційні навички, саморегуляція та самоорганізація [30].

Українські педагоги використовують такі поняття, як «культура розумової праці» та «стиль мислення». У цих термінах поєднана сукупність певних явищ: організаційних, інтелектуальних і методичних аспектів, які дають можливість якісно виконати будь-яку розумову діяльність [34, с.99]. Культуру розумової праці визначають як синтез якостей особистості, що в

загальному розуміють як ставлення до навчальної діяльності особистості, її інтелектуальний, організаційно-технічний рівень, що дають можливість учню якісно, раціонально, витрачаючи мінімальні зусилля та за короткий проміжок часу здійснювати будь-яку інтелектуальну роботу [17]. Стиль мислення вказує на те, як людина підходить до сприйняття і обробки інформації, розв'язання проблем, прийняття рішень та узагальнення знань. Стиль мислення може бути індивідуальним для кожної особи, враховуючи її особистість, досвід, освіту та інші фактори [33, с.87].

Здійснивши ґрунтовний аналіз поняття «мислення», «географічне мислення», «культура мислення», можемо зазначити, що культуру мислення в географії слід розглядати як специфічний підхід, який дослідники та географи використовують для розуміння й аналізу способів, якими люди сприймають, обробляють, організовують та інтерпретують географічні явища, інформацію та простір. Вона включає різні підходи, які дозволяють дослідникам зрозуміти взаємозв'язки між людьми та природою, розглядати географічні проблеми з різних точок зору та враховувати культурні впливи на сприйняття простору.

Тож, культура мислення в географії – це комплексне явище усвідомлення географічної картини світу, мислення категоріями географічних систем, володіння способами розумової діяльності: аналіз, синтез, узагальнення, типізація, класифікація.

Людина з розвинутим географічним мисленням здатна бачити не лише територію і населення, ресурси і промислові об'єкти, а вона все це бачить, в системі загальних закономірностей і зв'язків.

Отже, ми можемо зробити висновок, що у науковій літературі поняття «мислення» розглядається з психологічної, педагогічної, методичної та філософської точки зору. Чіткого визначення «географічна культури мислення» у філософській та педагогічній літературі немає. Тому під культурою географічного мислення маємо на увазі уміння аналізувати просторові закономірності, встановлювати взаємозв'язки між геосистемами

чи їх окремими компонентами на основі низки методів і системного підходу, що дає змогу дати наукове пояснення сучасній географічній картині світу.

До складу географчного мислення входять змістовна і операційна складова. Формування культури географічного мислення можливе за умови комплексного підходу до розгляду складових процесу пізнання, об'єднання визначальних компонентів мисленнєвої діяльності.

1.2. Форми, методи і засоби формування культури мислення старшокласників

Формування культури мислення може відбуватися протягом усього життя. Ефективність мислення людини характеризується здатністю вирішувати поставлені завдання. Ця здатність, з одного боку, залежить від вроджених інтелектуальних можливостей людини, а з іншого – від освіти, навчання, самоосвіти, життєвого досвіду, участі людини в культурі. Людина бере знання з культури, використовує їх для вирішення поставлених завдань, а її світогляд, моральні цінності та ідеали визначають те як вона відноситься до виконання поставлених завдань, проте є навички, прийоми і правила мислення, які допомагають вирішити ці завдання.

Формування культури мислення проходить через різні вікові етапи, оскільки розвиток мислення пов'язаний з ростом та зрілістю психіки людини. Однак важливо розуміти, що ці етапи можуть бути індивідуальними для кожної особи та впливати на них можуть різні фактори, включаючи оточення, навчання, досвід та багато іншого.

Проаналізувавши психологічну та педагогічну літературу, можна виділити наступні етапи формування культури мислення:

I. Дошкільний вік (3-6 років). В цьому віці у дітей формують базові пізнавальні навички такі, як спостереження, класифікація, порівняння. Головне завдання – розвивати допитливість та цікавість до навколишнього світу, заохочувати їх запитання та власні думки.

II. Молодший шкільний вік (7-11 років). На цьому етапі важливо

розвивати базові логічні та аналітичні навички. Діти навчаються розпізнавати відносності, аналізувати тексти, виділяти головні моменти. Слід сприяти розвитку творчого мислення шляхом завдань, які вимагають різноманітних способів до вирішення.

III. Підлітковий вік (12-17 років). На цьому етапі важливим є розвиток критичного мислення, уміння аргументувати свої думки та робити власні висновки. Стимулювати аналіз соціальних та етичних питань, обговорення різних точок зору.

IV. Дорослий вік (18+ років): На цьому етапі формування культури мислення стає більш глибоким та системним. Особа повинна набути навички критичного мислення, вміння аналізувати складні проблеми, шукати альтернативи та оцінювати ризики.

Важливо враховувати індивідуальні особливості кожної особи та відповідати на їхні потреби на кожному віковому етапі. Підходи до формування культури мислення повинні бути адаптовані до конкретних можливостей та розвитку кожної людини [5].

У різних культурах мислення пристосовується до вирішення поставленого перед ним завдання. Таким чином, якісно інший культурний світ характеризується якісно іншою культурою мислення. Процес мислення ніколи не відбувається «в порожньому місці», «починається з нуля». Застосовуючи спосіб мислення дорослого, дитина починає використовувати його для визначення своїх завдань. Тому розуміння будь-якої задачі будується в термінах відповідних норм, які в найзагальнішому вигляді утворюють сценарій мисленнєвого процесу. Залежно від ситуації, людина окреслює питання, що розглядаються, робить певні прогнози, знаходить аргументи, визначає їх істинність тощо [13].

Так чи інакше, але сценарії мисленнєвих процесів можуть видозмінюватися залежно від впливу різних факторів. Проте існують і окремі загальні вимоги, які відповідають «нормальному мисленню». Їх не завжди ретельно дотримуються, і можливі різні відхилення від них, але все ж

організація мисленнєвих процесів має у якійсь мірі підпорядковуватися цим нормам мислення [3, с.98].

Науковці виділяють основні вимоги до сучасної культури мислення:

- рефлексивність: організація мисленнєвих процесів передбачає мислення не тільки про завдання, яке потрібно вирішити, а й про те, як це завдання буде виконуватися;
- аргументованість: необхідно чітко розрізняти тезу та її аргументи. Необґрунтовані думки слід вважати лише припущеннями. Ця норма передбачає критику і самокритику;
- логічна культура: уміння мислити, не допускаючи логічних помилок, за логічними законами, послідовно і без суперечності;
- професіоналізм: окрім загальних законів логічного мислення, є безліч спеціальних методів, які можна використовувати для вирішення завдань у різних галузях знань;
- стратегічний менеджмент: здатність використовувати як загальну логіку, так і спеціальні професійні методи, які дозволяють успішно вирішувати стандартні завдання та знати рішення проблеми з самого початку [1].

Якщо культура мислення не до кінця сформована то поведінка людини буде «інтуїтивною», за принципом «проб і помилок», безсистемною, випадковою тощо. Але сьогодні існує багато форм управління стратегічним мисленням, які допомагають організувати весь процес мислення найбільш логічно.

Формування культури мислення старшокласників є важливим завданням, яке вимагає систематичного та цілеспрямованого підходу. Для того, щоб це зробити, слід дотримуватися певних кроків:

1. Створити сприятливе навчальне середовище:
   - стимулювати відкрите обговорення, сприяти обміну думок та ідей;
   - забезпечити доступ до джерел різної інформації: книг, статей, відео, онлайн-ресурсів.

2. Активізувати пізнавальну діяльність:
    - використовувати проблемні завдання, які вимагають від учнів аналізу, роздумів та пошуку рішень;
    - залучати учнів до дослідницької та проєктної роботи.
3. Зосередити увагу на критичному мисленні:
    - підтримувати учнів у критичному аналізі інформації, перевірці джерел та обґрунтуванні своїх позицій;
    - проводити дискусії на суперечливі теми, сприяючи аргументованому висловлюванню поглядів.
4. Розвивати творче мислення:
    - пропонувати творчі завдання, які вимагають від учнів пошуку нестандартних рішень та ідей;
    - стимулювати експериментування та розгляд альтернативних підходів.
5. Використовувати різні методи інтерактивного навчання: дебати, рольові ігри, групові проєкти – це ефективні засоби розвитку мислення та співпраці.
6. Сприяти розвитку системного мислення:
    - вивчати географічні явища як частину більшої системи;
    - залучати учнів до аналізу взаємозв’язків та впливу одних явищ на інші.
7. Робити акцент на самоорганізацію та самостійність:
    - заохочувати учнів до самостійного вивчення додаткової літератури та ресурсів.
    - сприяти розвитку навичок саморефлексії та самооцінки.
8. Підтримувати інтердисциплінарний підхід: показувати зв’язки між географією та іншими науками, щоб розширювати кругозір учнів.
9. Застосовувати різноманітні методи оцінювання:
    - оцінювати не лише знання, але й здатність застосовувати їх у нестандартних ситуаціях.

- використовувати аналітичні завдання, творчі проєкти, портфоліо.

10. Власний приклад: ентузіазм учителя та здатність критично мислити служитимуть взірцем для учнів [29].

Формування культури мислення старшокласників має ряд особливостей та потребує використання відповідних засобів, методів та прийомів роботи.

Посилаючись на думку психологів, варто зазначити, старший шкільний вік – це етап раннього фізичного дозрівання, в цей період діти здатні витримувати більш сильні фізичні, емоційні і інтелектуальні навантаження. У підлітковому віці завершується процес розвитку когнітивних процесів, а вже наявні змінюються та вдосконалюються в юнацькому віці. Серед найважливіших особистісних новоутворень – це передусім усвідомлення себе дорослим, потреба у самовираженні, самовизначенні, формування світогляду, власних незалежних суджень, прагнення до самоосвіти, самовдосконалення [6].

Саме ці особливості старшого віку слід враховувати, організовуючи процес вивчення географії у старшій школі. Завдання вчителя полягає у ретельному доборі методів, прийомів та засобів роботи на уроці, доборі матеріалу для навчання на основі важливих принципів доцільності, функціональності й активізації ролі самостійного навчання.

Уже з перших занять вивчення географії в 11 класі слід використовувати такі форми роботи, як написання есе, проведення дайджестів, використання прийому «геополітичний коментар подій» , використання таких форм роботи, як графіті, тематична реклама, країнознавчий брендинг, експрес-опитування. Доречно проводити уроки у вигляді тематичних документальних програм «Нешенел Джеографік», «Світ навиворіт», «Поїхали», «Нотатки на глобусі» та інші тревел-проєкти.

Важливими для розвитку культури мислення на уроках географії буде використання кейс-методу. Зокрема, при вивченні теми «Географічні наслідки параметрів і рухів Землі як планети» можна створити кейси:

1) Як змінюваність висоти сонця над горизонтом вливає на життєві процеси людського організму, флори та фауни.

2) Наслідки дії сили Коріоліса у твоїй місцевості.

Процес навчання кейс-методу дозволяє формувати міжпредметні компетенції, викликати потребу в отриманні нового знання, забезпечує можливість використання методів наукового дослідження, розвиває пізнавальну самостійність, активізує мисленнєву діяльність. В результаті використання кейс-методу, ми отримуємо засвоєння нової інформації; освоєння методу збирання даних; уміння працювати з текстом, літературою; співвіднесення теоретичних і практичних знань; створення авторського продукту; досвід прийняття рішень в новій ситуації, розв'язання проблем.

Доречним є використання методу «Акваріум», оскільки ця технологія дозволяє створити ситуацію дебатів, коли учні займають не лише певну позицію зі спірного питання, але й відстоюють її. Учні можуть побувати в ролі аналітиків, експертів.

Досить популярними технологіями та прийомами розвитку мислення школярів є «Ромашка Блума», «Діаграма Венна», прийом «Кошик ідей», прийом «Географічний футбол», прийом «Власна думка», прийом «Картографічна лабораторія, прийом «Гронування». Їх можна використовувати на різних етапах уроку.

Обов'язковими елементами уроку мають бути завдання типу: здійснити порівняльну характеристику певних об'єктів, явищ, процесів за планом; знайти спільні, відмінні риси; установити причину та наслідки явища чи процесу; класифікувати об'єкти за кількісними та якісними ознаками, установити зв'язки, прямі і зворотні, зв'язки технологічні, інфраструктурні, науково-технічні, управлінські, тощо. При цьому, важливо розуміти, що формування культури мислення є довготривалим процесом, цілеспрямованим і організованим. Необхідно приділити цьому час та практикувати різні методи, спрямовані на розвиток різних аспектів мислення і зокрема культури мислення.

1.3. Методичні прийоми та способи формування культури мислення старшокласників на уроках географії

При організації навчального процесу на уроках географії слід приділяти належну увагу формуванню культури мислення старшокласників. Організація уроку повинна включати набір стратегій, підходів та методів, які вчитель зможе використовувати для активного розвитку та покращення рівня мисленнєвих операцій учнів. Це допоможе створити сприятливу навчальну атмосферу, де учні будуть сприймати навчання як процес пізнання, аналізу та критичного мислення [19].

Проаналізувавши методичну літературу та педагогічний досвід організації навчання в старшій профільній школі, можна виділити наступні методичні прийоми та способи формування культури мислення старшокласників:

- Цілісний підхід до навчання: розвиток культури мислення вимагає інтегрованого підходу до навчання, який поєднує різні дисципліни та аспекти знань.

  Наприклад, під час вивчення теми «Ресурсні властивості літосфери. Гірські породи та закономірності їх поширення» у вигляді уроку-квесту, можна використати зупинки-завдання з географії (вивчення корисних копалин, їх властивостей та значення), історії (історія використання людиною корисних копалин), літератури (корисні копалини у прислів'ях та приказках) та спорту (гра на закріплення та увагу).
- Використання різних типів завдань: учителю слід забезпечити різноманітність завдань, які сприяють розвитку різних видів мислення: критичного, аналітичного, творчого, логічного тощо.
- Створення сприятливого навчального середовища: на уроці важливо створити атмосферу, де учні зможуть вільно висловлюватись, брати участь у дискусіях та пошуку рішень.

- Залучення до відкритого діалогу: слід заохочувати висловлювання різних поглядів, аргументацію власних думок та вміння слухати інших.

  При вивченні теми «Демографічні процеси в світосистемі», проаналізувавши чисельність населення світу та по регіонах, можна провести дискусію «Що впливає на природний рух населення? Які чинники стимулюють підвищення народжуваності?».
- Розвиток навичок критичного мислення: вчити учнів аналізувати інформацію, перевіряти її достовірність та висловлювати обґрунтовані судження.
- Застосування ментальних карт і діаграм: на уроці можна використовувати візуальні інструменти для допомоги учням у структуруванні ідей та зв’язків між ними.

  Наприклад, на уроці «Виробництво чорних та кольорових металів» учні можуть самостійно створити схему-таблицю «Металургія», де будуть визначені гірничодобувна промисловість, чорна металургія та кольорова, та вказано, що саме добувається.
- Вільне мислення та творчість: сприяти розвитку творчого потенціалу, стимулювати учнів до висловлення нетрадиційних підходів та ідей.

  Наприклад, при вивченні теми «Властивості атмосфери, її структура», можна запропонувати учням зробити модель внутрішньої будови землі, позначити глибину та температуру.
- Регулярна практика розв’язання завдань: постійне виконання завдань, які вимагають роздумів та обґрунтованих відповідей, сприяє формуванню культури мислення.
- Саморефлексія та метакогнітивні навички: навчати учнів аналізувати власний процес мислення, розуміти свої сильні та слабкі сторони, розрізняти стратегії розв’язання завдань.
- Застосування сучасних технологій: використовувати цифрові

інструменти, інтерактивні платформи та онлайн-ресурси для підтримки розвитку мислення.

Наприклад, під час виконання практичної роботи до теми «Практичне використання топографічних карт, планів» слід використати онлайн-застосунок EasyWay, за допомогою якого можна з'ясувати види транспорту у своєму регіоні, найбільш напружені за кількістю маршрутів вулиці, пояснити причини і наслідки транспортних скупчень. Запропонувати перспективи усунення цих недоліків.

- Формування умінь аргументації: вчити учнів логічно, послідовно та переконливо висловлювати свої думки.
- Застосування рольових ігор і дебатів: організовувати ситуації, де учні грають ролі та обґрунтовують певні позиції, це розвиває їхні навички аргументації та відстоювання поглядів [5, 17].

У методиці навчання географії важливим є формування загальних понять, поділ понять на загальногеографічні та регіональні, розкриття змісту понять за типовими темами, розробка змісту і методики формування окремих понять, несистематичних і випадкових тощо.

У законі про розвиток загальноосвітньої школи в Україні важливою є роль географічної освіти у формуванні загальної людської культури українського народу. Саме глибокі знання і розуміння законів та закономірностей природи і суспільства вимагають від школи підвищення географічних знань на рівень особистої відповідальності кожного за те, що відбувається на нашій планеті [13].

З цією метою були сформульовані концепції та стандарти шкільної географічної освіти, складені навчальні програми та підручники. Які мають на меті комплексне оновлення змісту шкільної географії до рівня сучасної географічної науки, врахування вікових особливостей учнів, удосконалення структури і змісту окремих курсів географії [28].

Оволодіння складовими культури мислення, вибір відповідних форм,

методів і прийомів роботи з його формування мають призвести до отримання прогнозованого результату – сформованості культури мислення. С. Смолова виділяє три етапи формування культури мислення: підготовчо-організаційний, змістовно-процесуальний та контрольно-корекційний. Розглянемо сутність кожного з цих етапів.

Підготовчо-організаційний етап передбачає вивчення стану сформованості культури мислення учнів, діагностику їх рівнів, вивчення потенційних ресурсних можливостей учнів з метою визначення шляхів їх формування, а також організації дидактичного та методичного забезпечення здійснення даного етапу, що передбачає: розробку спецкурсу, підбір завдань, вправ для тренування тощо.

Змістовно-процесуальний етап містить у собі три компоненти: мотиваційно-цільовий, змістовно-операційний та особистісно-діяльнісний. Мотивація є першим кроком на шляху досягнення поставленої мети, яка має бути чітко сформульована, а також глибоко усвідомлена кожною особистістю. Особливо важливим на даному етапі є стимулювання самоосвітньої діяльності з використанням методів формування свідомості, стимулювання й мотивації поведінки, організації діяльності й формування досвіду поведінки, що дозволить правильно організувати роботу з формування культури мислення. Систематичне здійснення роботи над собою, розвитком потенційних ресурсних можливостей дозволить учню зробити культуру мислення власним надбанням, а отже, інтегрованою якістю особистості, що зробить можливим здійснення будь-якої розумової праці на високому рівні власних можливостей і в більш скорочений термін

Контрольно-корекційний етап передбачає оцінку результатів діяльності та рівня сформованості культури мислення учня за допомогою анкет, тестів, що проводилися на підготовчому етапі, аналіз продуктів навчальної діяльності учнів, а також загальний аналіз ходу формування й корекція отриманого результату, а через те – встановлення відповідності форм і методів роботи меті, доцільність їх використання тощо [35, с.59].

Важливо пам’ятати, що формування культури мислення – це процес, який вимагає часу та постійного практикування. Учителі мають бути готові підтримувати учнів у їхньому розвитку та стимулювати їхню активну участь у навчальному процесі.

Висновки до розділу 1

З філософської точки зору, мислення – це процес пізнання та розуміння світу, який включає у себе когнітивні процеси, які дозволяють сприймати інформацію, обробляти її, робити висновки та приймати рішення, і є найголовнішою ознакою людського буття.

У психології мисленням вважається рефлексивний процес людини, що опосередковує й узагальнює предмети і явища об'єктивної дійсності в їх істотних зв’язках і відношеннях.

Педагоги визначають, що мислення – вища форма відображення дійсності в психіці, та ідеальна діяльність, результатом якої є об’єктивна істина. Педагогічним мисленням називають узагальнене і опосередковане відображення різноманітних проявів освітньої дійсності.

Сутність географічного мислення полягає в здатності аналізувати просторові закономірності та встановлювати взаємозв’язок між земною системою або її різними компонентами на основі багатьох методів і системного підходу, що дає змогу давати наукові пояснення сучасної географічної картини світу.

Культура мислення – одна зі складових мислення. Вона визначає способи, норми, цінності та підходи до мислення, які виробляються та передаються в рамках певної культурної спільноти. Мислення, у свою чергу, є комплексним процесом, що включає когнітивні функції та процеси, які пов’язані з отриманням, аналізом, синтезом, оцінкою і використанням інформації. Культура мислення визначає, як ці когнітивні функції і процеси виражаються та функціонують у рамках конкретної культурної групи. Вона включає спільні підходи до мислення, прийняття інформації, розв’язання проблем, прийняття рішень, критичного аналізу і взаємодії з іншими людьми.

У психології культура мислення відноситься до комплексного розуміння та формування психологічних характеристик мислення в суспільстві або в певній групі людей.

У педагогіці використовують такі поняття, як «культура розумової праці» та «стиль мислення». Культуру розумової праці визначають як синтез якостей особистості, що в загальному розуміють як ставлення до навчальної діяльності особистості, її інтелектуальний, організаційно-технічний рівень, що дають можливість учню якісно, раціонально, витрачаючи мінімальні зусилля та за короткий проміжок часу здійснювати будь-яку інтелектуальну роботу. Стиль мислення вказує на те, як людина підходить до сприйняття і обробки інформації, розв'язання проблем, прийняття рішень та узагальнення знань.

З точки зору методики географії культура мислення розглядається як специфічний підхід, який дослідники та географи використовують для розуміння та аналізу способів, якими люди сприймають, обробляють, організовують та інтерпретують географічні явища, інформацію та простір.

Нами було з'ясовано, що виділяють основні вимоги до сучасної культури мислення, а саме рефлексивність, аргументованість, логічна культура, професіоналізм та стратегічне управління.

Ми сконцентрували увагу на формуванні культури мислення на уроках географії в старших класах. Адже формування культури мислення старшокласників вимагає систематичного та цілеспрямованого підходу. І для цього слід дотримуватися наступних кроків:

1. Створити сприятливе навчальне середовище;
2. Активізувати пізнавальну діяльність;
3. Зосередити увагу на критичному мисленні;
4. Розвивати творче мислення;
5. Використовувати різні методи інтерактивного навчання;
6. Сприяти розвитку системного мислення;
7. Робити акцент на самоорганізацію та самостійність;

8. Підтримувати інтердисциплінарний підхід;
9. Застосовувати різноманітні методи оцінювання;
10. Бути взірцем для учнів.

Для того, щоб сформувати у старшокласників культуру мислення, вчителям географії слід враховувати різноманітні методичні умови, які сприятимуть розвитку різних аспектів мислення учнів. Нами було виділено наступні умови формування культури мислення старшокласників: цілісний підхід до навчання; використання різних типів завдань; створення сприятливого навчального середовища; залучення до відкритого діалогу; розвиток навичок критичного мислення; застосування ментальних карт і діаграм; вільне мислення та творчість; регулярна практика розв’язання завдань; саморефлексія та метакогнітивні навички; застосування сучасних технологій; формування умінь аргументації; застосування рольових ігор і дебатів.

Виділяють три етапи формування культури мислення: підготовчо-організаційний, змістовно-процесуальний та контрольно-корекційний. Змістовно-процесуальний етап містить у собі три компоненти: мотиваційно-цільовий, змістовно-операційний та особистісно-діяльнісний.

Формування культури мислення – це процес, який вимагає часу та постійного практикування. Учителі мають бути готові підтримувати учнів у їхньому розвитку та стимулювати їхню активну участь у навчальному процесі.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ МИСЛЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ГЕОГРАФІЧНИХ ДИСЦИПЛІН ПРОФІЛЬНОЇ ШКОЛИ

2.1. Аналіз стану проблеми в практиці сучасної школи

Для з'ясування стану проблеми формування культури мислення старшокласників в процесі вивчення географічних дисциплін старшої профільної профільної школи, була розроблена та проведена анкета для вчителів географії (Додаток А). В опитуванні взяли участь 10 вчителів географії міста Дніпра в рамках засідання методичного семінару, яким було запропоновано Анкету «Можливості формування культури мислення старшокласників під час викладання шкільного курсу географії».

На рис. 2.1. представлено відповіді вчителів на запитання 1 «Чи використовуєте Ви методи та прийоми для формування культури мислення старшокласників?»

Рис. 2.1. Відповіді на запитання 1 «Чи використовуєте Ви методи та прийоми формування культури мислення старшокласників?»

За результатами опитування респондентів на запитання 1 було встановлено, що 70% вчителів (7 осіб) виявили інтерес до використання сучасних методів і технологій навчання, особливо інтерактивних технологій

навчання, на уроках географії у старшій школі для формування культури мислення. 30% респондентів (3 особи) зазначили, що не акцентують увагу на формуванні культури мислення під час уроків географії, а ключовою метою викладання є передача знань учням у лекційній формі.

Результати опитування респондентів на запитання 2 «Чи достатньо Ви володієте знаннями про сучасні інноваційні технології та методи формування культуру мислення учнів?» наведені на рис. 2.2.

Рис. 2.2. Відповіді на запитання 2 «Чи достатньо Ви володієте знаннями про сучасні інноваційні технології та методи, які формують культуру мислення учнів?»

На основі даних, наведених на рис. 2.2, зроблено висновок, що переважна більшість учителів географії знають сучасні інновації навчання та інтерактивні методи, які формують культуру мислення старшокласників. Видно, що сучасні інтерактивні методи навчання на уроці географії розуміють 60% респондентів (6 осіб), частково розуміють 20% респондентів (2 особи). На жаль, 20% респондентів (2 вчителя) не достатньо обізнані про сучасні інноваційні прийоми та методи формування культуру мислення учнів.

На рисунку. 2.3 подано відповіді вчителів географії на запитання 3 «Чи займалися Ви вивченням передового педагогічного досвіду використання педагогічних технологій для формування культури мислення

старшокласників на уроках географії?»

Рис. 2.3. Відповіді респондентів на запитання 3 «Чи займалися Ви вивченням передового педагогічного досвіду використання педагогічних технологій для формування культури мислення старшокласників на уроках географії?»

Проаналізуючи дані на рис 2.3, виявлено, що 60% респондентів (6 осіб) досліджували передові методи навчання щодо використання технологій у формуванні культури мислення учнів на уроках географії. 20% опитаних (2 особи) час від часу знайомляться з досвідом викладання, а інші 20% опитаних (2 вчителі) відмовляються вивчати передовий досвід викладання та не мають бажання пізнавати нове та вчитися у своїх колег.

Відповіді вчителів географії на запитання 4 «Чи є у вас досвід використання методів та прийомів формування культури мислення в практичній діяльності з учнями під час уроків географії?» показано на рисунку 2.4.

Рис. 2.4. Відповіді респондентів на запитання 4 «Чи є у вас досвід використання методів та прийомів формування культури мислення в практичній діяльності з учнями під час уроків географії?»

За результатами опитування, наведеними на рис. 2.4, встановлено, що 70% респондентів (7 вчителів) мають досвід реального використання методів і прийомів формування культури мислення старшокласників на уроках географії, 20% респондентів (2 особи) мають частковий досвід роботи з сучасними методами на уроках географії. , а 10 % вчителів (1 вчитель) взагалі не має такого досвіду уроків географії.

На рисунку 2.5 надані результати у вигляді графіку, відповідно до запитання 5 «Які методи та прийоми навчання Ви використовуєте на уроках географії для формування культури мислення учнів?», та запитання 6 «Який Ваш улюблений метод для формування культури мислення учнів на уроках географії та в позакласній роботі? Чому?»

Рис. 2.5. Найбільш популярні серед вчителів методи та прийоми формування культури мислення старшокласників на уроках географії

На основі аналізу рис. 2.5 можна відзначити, що методи «Робота з картою», «Мозковий штурм» та «Робота в парах» найбільш поширений серед учителів географії старших класів, їх обрали 100% та 90% опитаних респондентів; метод «Географічний футбол» – 80% опитаних респондентів; метод «Навчаючись-вчуся» та «Акваріум» – 60% та 50% респондентів.

Менш популярними є такі сучасні прийоми, як «Діаграма Венна» – 40% респондентів, «Ромашка Блума» – 30% респондентів; «Гронування» – 20% опитаних респондентів.

На питання №7 «Які, на Вашу думку, є труднощі використання методів та прийомів формування культури мислення старшокласників на уроках географі?» було отримано різні відповіді, зокрема:

– «Займає багато часу на уроці»;

– «Завдання потрібно розробляти самостійно, на це потрібен час»;

– «Не всі учні можуть впоратися із запропонованими завданнями»;

– «Завдання мають середній та високий рівень складності» та ін.

В ході анкетування були зроблені такі висновки: вчителі географії під час уроків використовують різноманітні методи та прийоми для формування

культури мислення старшокласників, а саме: робота в парах та групах, розробка географічних проєктів, різноманітні інтерактивні методи та прийоми. Але є труднощі у розробці власних завдань для розвитку та формування різних аспектів культури мислення старшокласників. Вчителі також вказували на те, що недостатньо методичних розробок уроків географії старшої школи з використанням інноваційних технологій, технологій розвитку культури мислення учнів. Є потреба в розробці навчально-методичного комплексу технологій розвитку культури мислення школярів при вивченні географії в старшій профільній школі.

Подальша наша робота полягала у виявленні рівня сформованості культури мислення школярів при вивченні географії у старшій профільній школі. Для цього ми відвідали уроки географії в 10 – 11 класах, під час уроків вчителем використовувалися різні прийоми, методи і завдання, які спонукали учнів до мисленнєвих дій: аналізу, синтезу, узагальнення, порівняння, установлення причинно-наслідкових зв'язків. Використовувалися завдання типу: здійснити порівняльну характеристику певних об'єктів, явищ, процесів за планом; знайти спільні, відмінні риси; установити причину та наслідки явища чи процесу; класифікувати об'єкти за кількісними та якісними ознаками, установити зв'язки, прямі і зворотні, зв'язки технологічні, інфраструктурні, науково-технічні, управлінські. На основі спостережень за діяльністю учнів на уроці, та аналізу їх письмових робіт, ми дійшли висновку, що лише незначна кількість учнів близько має високий та достатній рівень сформованості культури мислення, більшість має середній рівень сформованості культури мислення, та частина учнів має низький і дуже низький рівень сформованості культури мислення. Діти переважно здатні репродуктивно відтворити матеріал, здійснити порівняльну характеристику за планом. Складність полягає в установленні причинно-наслідкових зв'язків, аналізі, синтезі. Не завжди діти можуть робити ґрунтовні висновки, узагальнення. В учнів слабо сформовані навички вирішення проблемних питань. Будь, які види роботи потребують чітких алгоритмів дій. Діти не

здатні до самоаналізу, самокритики. Адже, як зазначено в науковій літературі культура мислення передбачає не тільки суто психологічні процеси, але й їх рефлексію, формування здібностей до саморозвитку й самореалізації [30]. Саме тому, вчитель повинен на основі засвоєних знань, умінь формувати в учнів здатність до самоорганізації в навчальній діяльності.

Також нами було проведено опитування серед учнів старших класів (Додаток Б) для визначення рівня сформованості культури мислення. В опитуванні були охоплені різні аспекти культури мислення, а саме: логічне мислення, критичне мислення, творче мислення, системне мислення, просторове мислення, комунікаційні навички. Опитування базувалося на основі розроблених критеріїв сформованості культури мислення старшокласників, які полягають в наступному:

1. Логічне мислення: вміння розпізнавати логічні взаємозв’язки між різними фактами, подіями та ідеями; здатність аргументовано обґрунтовувати свої думки та висновки; вміння виділяти головне в інформації та розуміти суть питання.
2. Критичне мислення: здатність критично оцінювати джерела інформації на предмет їхньої об'єктивності та достовірності; вміння розрізняти факти від думок та оцінок; здатність розуміти різні точки зору та аргументовано реагувати на них.
3. Творче мислення: вміння генерувати нові та нестандартні ідеї для вирішення проблем та завдань; здатність розглядати питання з різних боків та знаходити альтернативні підходи; використання творчих методів та підходів при аналізі та розв'язанні завдань.
4. Системне мислення: здатність розуміти глобальні зв’язки та взаємозалежності між різними аспектами географічних явищ; вміння визначати взаємовплив географічних процесів на різних рівнях масштабу; здатність прогнозувати можливі наслідки рішень у географічному контексті.
5. Просторове мислення: здатність аналізувати та інтерпретувати

географічні дані на карті, графіках та інших візуальних матеріалах; вміння розуміти географічні зв’язки та взаємодії між різними об’єктами на карті; здатність використовувати географічні дані для розв’язання завдань та аналізу явищ.

6. Комунікаційні навички: здатність чітко та логічно висловлювати свої думки у письмовій та усній формі; вміння спілкуватися, обговорювати географічні питання та вступати в діалог з іншими.
7. Саморегуляція та самоорганізація: здатність планувати свій час, встановлювати пріоритети та ефективно розподіляти завдання; вміння організовувати власний процес навчання та розвитку, самостійно вирішувати завдання [10, с.20].

Проаналізувавши результати опитування серед учнів та на основі спостереження за уроками географії в старших класах, можна сказати, що не всі учні вміють логічно аналізувати і критично оцінювати інформацію та виділяти головні аспекти географічних явищ. Більшість учнів розглядає географічні явища як частини більших систем та розуміє взаємозв’язки між ними. Але старшокласники майже не використовують творчі підходи для аналізу складних географічних завдань. Учнів слід вчити чітко та аргументовано висловлювати свої думки на географічні теми під час обговорень та в роботі з іншими. При організації навчального процесу на уроках географії слід приділяти належну увагу формуванню культури мислення старшокласників. Організація уроку повинна включати набір стратегій, підходів та методів, які вчитель зможе використовувати для активного розвитку та покращення рівня мисленнєвих операцій учнів.

2.2. Методичні рекомендації щодо формування культури мислення старшокласників в процесі вивчення географічних дисциплін профільної школи

У сучасній науковій та практичній педагогіці виховання та навчання дітей різного віку вимагають спеціальної уваги до структурованої організації

навчально-виховного процесу, який включає в себе індивідуальний підхід педагога до кожного учня. Цей індивідуальний підхід визначається ключовою складовою для розвитку учня та формування його як особистості в школі.

Спираючись на це, на уроках географії, в першу чергу, закладаються ціннісні орієнтації, головні установки процесу навчання; по-друге, відбувається засвоєння системи географічних знань про природу, господарство країни, її окремих регіонів та світу. Сучасний урок повинен бути цікавим та пізнавальним, а матеріал – легким для сприйняття.

Плануючи уроки географії, важливо дотримуватися таких принципів:

– принципу діяльності, який формує вміння учнів вирішувати навчально-практичні та навчально-пізнавальні завдання, формування різних способів діяльності з позиції її суб’єкта;

– принципу цілісності, який полягає у формуванні загального системного погляду на світ (суспільство, природу);

– принципу узгодженості, який спрямований на взаємозв’язок всіх компонентів освітньої діяльності, зокрема запланованих результатів засвоєння матеріалу, які можуть бути представлені по-різному (як цільові орієнтири, як система завдань для діагностики ступеня досягнення цих орієнтирів, як логічний ланцюжок розгортання навчального матеріалу);

– принципу варіативності, що передбачає як формування здатності до прийняття адекватних рішень в ситуаціях, так і можливість вибору свого індивідуального освітнього маршруту в цілому [23, с.60].

Крім того, під час організації уроків та позакласної діяльності, спрямованої на вивчення та закріплення вивченого матеріалу із шкільного курсу географії для учнів 11 класу «Географічний простір Землі», пропонуємо дотримуватися таких методичних рекомендацій та порад:

1. Інтерактивні методи: використовувати методи, що сприяють активній взаємодії учнів між собою та з вчителем. Такі, як дебати, групові дискусії, практичні вправи та проєкти. Це сприяє формуванню культури мислення через обговорення та аналіз матеріалу.

2. Використання сучасних технологій: використовувати комп’ютери, проектори, мультимедійні засоби та Інтернет для візуалізації географічних концепцій та даних. Це допоможе зробити уроки цікавішими та доступними для учнів.

3. Проблемне навчання: ставити перед учнями практичні географічні завдання, які потребують аналізу та розв’язання реальних проблем. Це допоможе розвивати їхні аналітичні та практичні навички.

4. Екскурсії та польові роботи: організовувати виїзди на географічні об’єкти та практичні роботи на місцях. Це дозволить учням побачити та відчути географічні особливості реально, що сприяє кращому розумінню матеріалу.

5. Розвивати критичне мислення: сприяти обґрунтованому аналізу географічних явищ та розвивати в учнів навички критичної оцінки інформації та аргументації своїх поглядів.

6. Залучати додаткову літературу: пропонувати учням читати додаткові матеріали, статті та книги, що розширюють їхні знання та розуміння теми.

7. Оцінювати результати: постійно оцінювати рівень розуміння та освоєння матеріалу учнями та надавати їм зворотний зв’язок, щоб стимулювати подальший розвиток.

Тому на основі аналізу педагогічної літератури та сучасної методики навчання досліджено нормативну базу шкільного курсу географії та висунуто методичні поради щодо формування культури мислення під час вивчення курсу географії 11 класу, а саме врахування інтересів та вікових особливостей старшокласників; створення комфортного розвивального середовища на уроці; використання різноманітних типів завдань на уроках географії,

2.3. Методичні розробки уроків формування культури мислення старшокласників при вивченні курсу «Географічний простір Землі» 11 клас

Аналізуючи Навчальну програму для закладів загальної середньої

освіти «Географія (10-11 класи)», яка затверджена наказом Міністерства освіти і науки України від 03 серпня 2022 року № 698, змісту навчального матеріалу курсу «Географічний простір Землі» (11 клас) [19], психолого-педагогічну літературу щодо особливостей формування культури мислення під час уроків географії, нами було розроблено систему уроків географії та позакласних заходів для вивчення шкільного курсу «Географічний простір Землі» (11 клас), а саме систему уроків з навчальної теми «Біосфера та системи Землі» для учнів 11 класу, де використовуються методи формування культури мислення старшокласників.

У таблиці 2.1 наведено теми уроків та вправи, які використовуються під час уроку.

Таблиця 2.1

Тема уроку	Етап уроку	Вправа або завдання, яке буде застосовуватися	Мета застосування
Біосфера та її складові. Закономірності поширення живих організмів на суходолі і в океанах	Мотивація навчальної та пізнавальної діяльності	Дебати про біосферу	Дебати стимулюють критичне мислення та вміння аргументувати.
	Вивчення нового матеріалу	Порівняльний аналіз екосистем	Розвиток аналітичного та порівняльного мислення, розуміння закономірностей розміщення живих організмів.

Продовження таблиці 2.1

Природні чинники формування ареалів поширення рослин і тварин. Біологічні ресурси	Мотивація навчальної діяльності	Аналіз карти ареалів	Розвиток навички аналізу географічної інформації.
	Узагальнення й систематизація знань	Дискусія про стале використання ресурсів	Розвивати критичне мислення та здатність аргументувати свою позицію.
	Домашнє завдання	Вивчення сучасних проблем біорізноманітності	Запровадити пошукову діяльність, збільшити екологічну свідомість учнів.
Роль живих організмів у формуванні ґрунтів	Вивчення нового матеріалу	Дослідження ґрунтового профілю	Розвиток дослідницьких навичок, спостереження, аналізу та класифікації різних шарів ґрунту.
	Узагальнення й систематизація знань	Екосистеми ґрунту	Розширити знання учнів про ґрунт як екосистему та роль живих організмів у цій екосистемі.

Приклади застосування наведених вправ на уроках навчання представлені у розроблених планах-конспектах уроків географії для учнів 11 класу, що наведені нижче.

Розділ ІІ. Загальні закономірності географічної оболонки Землі

Тема 6. Біосфера та системи Землі

Урок 1. Тема: «Біосфера та її складові. Закономірності поширення живих організмів на суходолі і в океанах»

Мета уроку: розширити знання про природу і значення біосфери Землі та систематизувати знання про географічні закономірності поширення

організмів та їх угруповань у географічних межах, зазначити роль біологічних ресурсів; розвивати аналітичне мислення, природничі навички; виховувати відповідальне ставлення до біологічних ресурсів, захисту біологічного різноманіття планети.

Тип уроку: урок узагальнення й систематизації знань.

Обладнання: підручник [26], контурні карти, мультимедійна презентація.

ХІД УРОКУ

І. Організація класу

ІІ. Актуалізація опорних знань

Завдання «Доповни речення»

Процес, в результаті якого рослини засвоюють поживні речовини, називається…

Біосфера Землі – це…

Як у біології класифікують живі організми?

Принципова відмінність неорганічних та органічних сполук у тому, що...

ІІІ. Мотивація навчальної та пізнавальної діяльності

Дебати про біосферу

Клас ділиться на дві групи і учні починають дебатувати про різні аспекти біосфери. Такі, як вплив людини на навколишнє середовище, консервація біорізноманіття та6 екологічні проблеми.

IV. Вивчення нового матеріалу

Метод «Навчаючи – вчусь»

Клас об’єднується у групи і кожна група отримує інформацію на картках з теми уроку, з якою треба ознайомитися, занотувати у вигляді схем та передати учням з інших груп:

Картка 1

Біосфера та її складові

Біосфера – це зовнішня оболонка Землі, заселена та змінена живими організмами. Існують різні оцінки межі між великими газами (головним

чином озоновим шаром) і літосферою (температура денатурації білків, хоча організми знаходяться в «чорних курцях» при температурі вище 300 °С).

Компоненти: живі організми (маса живих організмів становить приблизно одну мільйонну частину всієї біосфери, а їх маса становить 1/1000 маси Землі); біологічна речовина (вугілля, нафта, вапняк); косна речовина (результат поєднання природних процесів без участі органічних речовин); біологічні інертні речовини (утворені в результаті поєднання життєдіяльності та інертних процесів, наприклад, ґрунт, мул)

Картка 2

Закономірності поширення живих організмів на суходолі та в океанах

Атмосфера, гідросфера та літосфера визначають три середовища існування, до яких пристосовані живі організми. Закономірності розподілу визначаються біологічними циклами речовин, у яких організми пов’язані трофічними ланцюгами. Імовірність існування складових ланцюга (продуцентів, консументів, редуцентів) в основному визначається особливостями клімату (широтна і висотна поясність на суші і широтно-глибинна поясність в океані). Формуються відповідні біологічні співтовариства або екосистеми. Основу більшості біологічних угруповань становлять продуценти, тому закономірності їхнього поширення визначають розподіл інших компонентів екосистеми. Важливим фактором є специфіка самого організму (анатомія, фізіологія тощо), наприклад, Панамський перешийок є містком для наземних організмів, але бар’єром для морських).

Робота зі схемою

За допомогою рис. 2.6 слід визначити складові біосфери. Та пояснити, чому живі організми заселені на поверхні Землі нерівномірно.

Рис. 2.6. Біосфера Землі [26]

Порівняльний аналіз екосистем

Завдання: порівняти різні екосистеми суходолу та океанів. Учням слід розглянути екосистеми суходолу за такими критеріями: кліматичні зони, рослинність, тваринний світ, прісну воду, загрози; а екосистеми океанів за такими: солоні води, морська флора, морська фауна, течії, загрози. Оформити все у порівняльну таблицю.

V. Узагальнення й систематизація знань

Доповніть речення:

а) у... на висотах між 7-8 км. (над полюсами), 17-18 км. (над екватором) та 50 км сформувався... ...;

б) поняття... запропонував у 1875 році австрійський геолог...;

в) учення про... як особливу частину Землі, населену живими організмами, створив український вчений...;

г) ... – сукупність усіх живих організмів на Землі, єдина глобальна екосистема вищого порядку;

д) ... – новий стан біосфери, в якому розумова діяльність людини стає визначальним фактором її розвитку.

VI. Підсумок уроку

Метод «Мікрофон»

– Що я дізнався на уроці?

– Чи отримав я корисні знання на уроці?

– Де я можу застосовувати отримані знання?

VII. Домашнє завдання

Опрацювати параграф підручника, відповісти на питання в кінці.

Розділ ІІ. Загальні закономірності географічної оболонки Землі

Тема 6. Біосфера та системи Землі

Урок 2. Тема: «Природні чинники формування ареалів поширення рослин і тварин. Біологічні ресурси»

Мета уроку: розширити знання про географічні закономірності поширення організмів та їх угруповань у географічних межах, сформувати стійке уявлення про закономірності формування, існування, поширення природних зон й висотної поясності; розвивати аналітичне мислення, природничі навички, удосконалити картографічну компетентність виховувати відповідальне ставлення до біологічних ресурсів, захисту біологічного різноманіття планети.

Тип уроку: урок узагальнення та систематизації знань.

Обладнання: підручник [26], атлас, контурні карти, мультимедійна презентація.

ХІД УРОКУ

І. Організація класу

ІІ. Актуалізація опорних знань

Проблемне питання

– Чого ресурси Світового океану до цього часу досліджені недостатньо?

ІІІ. Мотивація навчальної та пізнавальної діяльності

Аналіз карти ареалів

Учням надається карта ареалу поширення евкаліпту. Їх завдання визначити, які природні чинники (клімат, ґрунти, гідрологічні умови) впливають на їхнє поширення.

Рис. 2.7. Ареал поширення евкаліпту

IV. Вивчення нового матеріалу

Метод «Ажурна пилка»

Учні об’єднуються у групи для вивчення матеріалу теми. На початку кожен працює в «домашній» групі. Головним завданням якої є аналіз та засвоєння інформації на тому рівні, щоб учень зміг точно і детально передати іншим учням. Потім в «експертній» групі ці учні виступають в ролі «експертів» з теми, над якою вони працювали в домашній групі, навчають цій інформації інших та відповідають на їх запитання. Наприкінці уроку учні повертаються до своєї «домашньої» групи для того, щоб поділитися тією новою інформацією, яку вони дізналися з інших груп.

У класі формуються 3 групи та розглядаються наступні питання:

1) Закономірності формування ареалів;
2) Сучасні ареали, природні чинники їх формування;
3) Біологічні ресурси.

Аналітичне завдання

– Яка відмінність ареалів полярного та бурого ведмедя? (рис. 2.8)

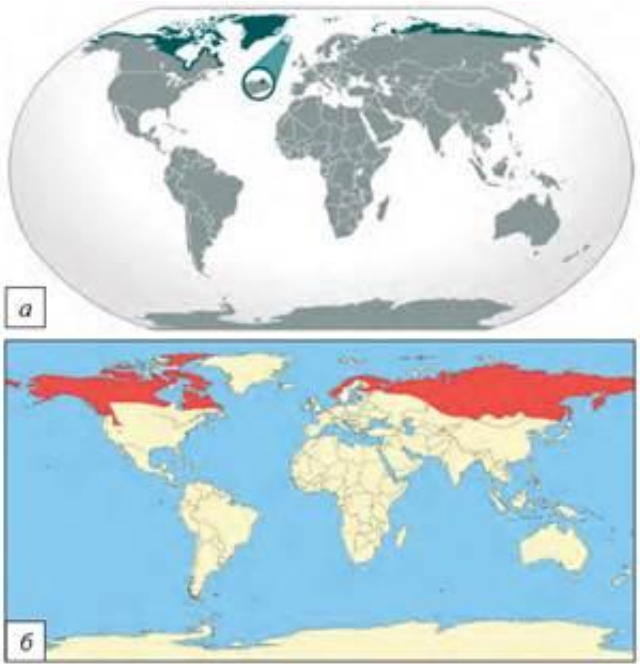

Рис. 2.8. Ареали поширення: а) білого ведмедя; б) бурого ведмедя

V. Узагальнення й систематизація знань

Дискусія про стале використання ресурсів

– Як забезпечити стале використання біологічних ресурсів і збереження біорізноманітності?

VI. Підсумок уроку

Робота з картою

Позначити на контурній карті природні зони України.

– У яких природних зонах знаходиться Україна?

– Порівняйте карти природних зон світу й ґрунтів. Які закономірності помітили? Чим обумовлені ці закономірності?

VII. Домашнє завдання

Вивчення сучасних проблем біорізноманітності

За допомогою різних джерел інформації дізнайтеся про актуальні проблеми охорони природи та біорізноманітності, а саме: знищення середовища, вимирання видів і зміни клімату. Підготуйте доповідь або презентацію. Опрацюйте параграф 42.

Розділ ІІ. Загальні закономірності географічної оболонки Землі

Тема 6. Біосфера та системи Землі

Урок 3. Тема: «Роль живих організмів у формуванні ґрунтів»

Мета уроку: розширити знання про природу і значення біосфери Землі, систематизувати знання про географічні закономірності поширення організмів та їх угруповань у географічних межах, зазначити роль живих організмів у формуванні ґрунтів; розвивати аналітичне мислення, природничі навички; виховувати відповідальне ставлення до біологічних ресурсів.

Тип уроку: урок узагальнення й систематизації знань.

Обладнання: підручник, атлас, контурні карти, мультимедійна презентація.

ХІД УРОКУ

I. Організація класу

II. Актуалізація опорних знань

Проблемне питання

– Чого ґрунт називають «дзеркалом» ландшафту?

III. Мотивація навчальної та пізнавальної діяльності

Ребус

– Розв’яжи ребус, щоб дізнатися, чого саме буде стосуватися тема уроку.

IV. Вивчення нового матеріалу

У місті Чжуншан у Китаї у 2009 р. був відкритий парк форамініфер, який присвячений одноклітинним морським організмам, а саме мушлям (114 великих скульптур). Ці маленькі істоти формували складні скелети, які витягують з морської води карбонат кальцію. Створені ними шари дають змогу вивчати епохи еволюції життя, тваринну міграцію, масштаби природних катаклізмів на планеті [26].

Переглянути відео за посиланням: https://youtu.be/keElE7d1_Ck?si=-vIopgMuF37BtrDr

Дослідження ґрунтового профілю

Учням слід обрати певну локацію на подвір'ї школи і розкопати невелику ямку та вони отримують інструменти для вивчення ґрунтового профілю: лопата, решітка, лінійка і мішечок для зразків ґрунту. Старшокласники мають взяти зразки ґрунту з різних шарів (поверхневий, середній, глибокий). Та в класі провести аналіз, порівняйте взяті зразки, визначте їхні фізичні та хімічні властивості, і обговоріть роль живих організмів у формуванні ґрунту. Зробити висновки.

Робота з картою

Розглянути основні типи ґрунтів, поширених в Україні та Європі. Визначити, які є більш родючими і чому.

Назвати основні ґрунти світу від екватору до полюсів.

Розробка схеми

Прочитати матеріал параграфа з теми, проаналізувати його. Узагальнити та створити схему «Роль живих організмів у формуванні ґрунтів»

V. Узагальнення й систематизація знань

Екосистеми ґрунту

Дискусія про те, що таке ґрунтова екосистема і які живі організми в ній беруть участь.

Завдання учнів: створити концептуальну схему або малюнок, який показує взаємозв'язок між різними живими організмами у ґрунті (наприклад, між рослинами, бактеріями, грибами, комахами).

– Які живі організми впливають на розкладання органічних решток, циркуляцію поживних речовин і формування ґрунту?

VI. Підсумок уроку

Мозковий штурм

– Чим загрожує людству зменшення біологічного різноманіття? Як цьому запобігти?

VII. Домашнє завдання

Нанести на контурну карту за допомогою атласу 6 країн з високою

кількістю оброблювальних земель, або зробити міні-проєкт «Мої пропозиції щодо збереження ґрунтів України».

Також пропонуємо дидактичні завдання для формування культури мислення на уроках географії до різних тем.

Тема «Природні зони світу» на уроці узагальнення і систематизації знань за матеріалами теми та карт атласу учні об'єднуються в групи по сім дітей, їм потрібно заповнити запропоновану таблицю, кожен відповідає за певну колонку (табл.2.4).

Таблиця 2.2

Назва природної зони	Географічне положення	Особливості клімату	Ґрунти	Рослини	Тварини

Тема «Третинний сектор господарства», після вивчення якої на підсумковому уроці учням дається кросворд (рис.2.9), який потрібно заповнити, відповівши на питання.

По горизонталі: 1. Компонент сфери послуг, який забезпечує обслуговування людей, що тимчасово перебувають за межами постійного місця проживання. 3. Транспорт, який має низьку собівартість перевезень та потребує менших витрат на обслуговування шляхів сполучення. 6. Співвідношення кількості перевезених вантажів до відстані певних перевезень за визначений період. 9. Такий вид послуг, що передбачає передачу підприємством певних виробничих функцій іншим компаніям, які спеціалізуються на відповідній діяльності. 10. Завезення товарів і послуг із-за кордону. 11.Такий вид транспорту, який характеризується відносною екологічністю та безперервністю. 12. Найпоширеніший вид фінансових послуг у світі. 13. Аеропорт України, що є найбільшим в країні за пасажиропотоком. 16. Країна Європи, яка займає перше місце у світі за кількістю туристичних відвідувань. 17. Частина світу, яка займає провідне місце у світовій торгівлі.

По вертикалі: 1. Складова сфери послуг, що забезпечує реалізацію

товарів шляхом купівлі-продажу. 2. Процес вивозу товарів і послуг за межі держави. 4. Вид туризму, який характеризує кількість туристів, які відвідали країну, та доходи від надання туристичних послуг. 5. Території з максимально сприятливими умовами для надання фінансових послуг. 7. Наукова виробничо-навчальна зона, навколо наукового центру, де втілюються в життя науково-технічні досягнення. 8. Співвідношення кількості перевезень пасажирів до відстані цих перевезень за певний період. 14. Найбільший фінансовий центр світу. 15. Річка, що сполучає Україну з багатьма країнами Європи та забезпечує міжнародні перевезення.

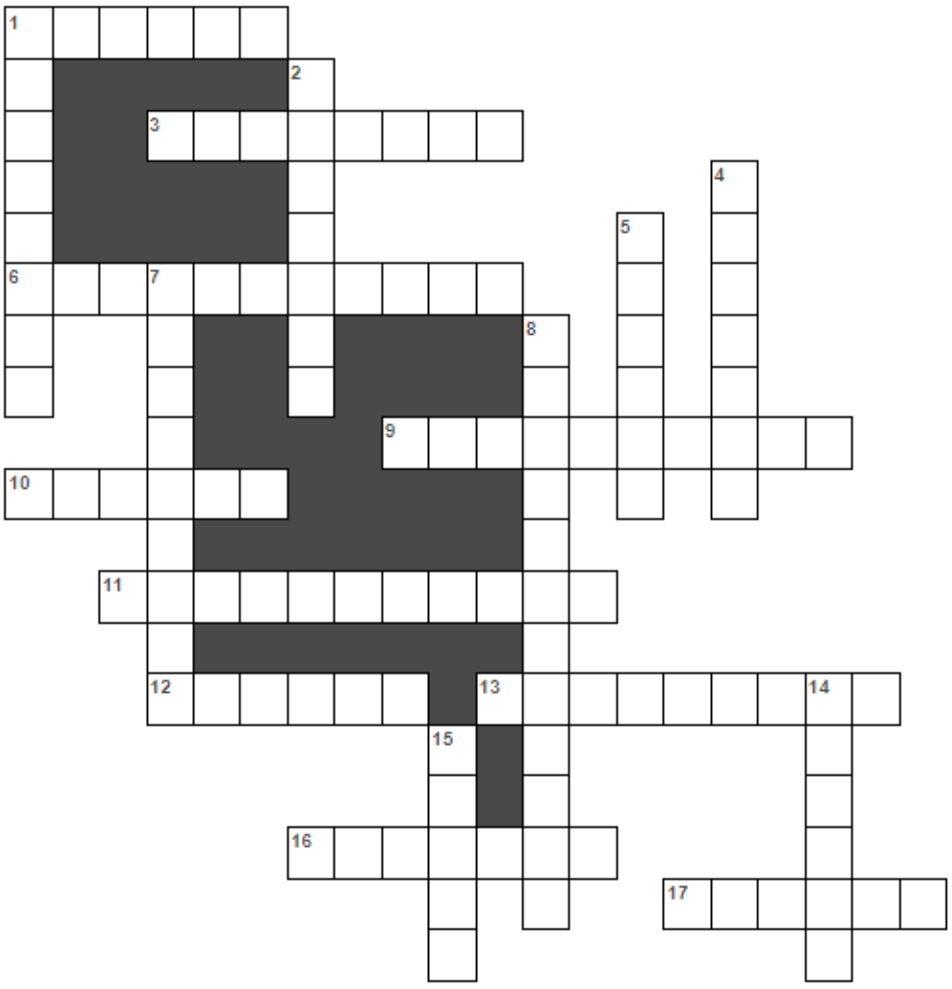

Рис.2.9. Кросворд «Третинний сектор господарства»

Тема «Політична географія та геополітика» під час освоєння нового матеріалу можна запропонувати учням завдання на картках (рис. 2.10).

Геополітика - це

_____

Предмет дослідження політичної географії:_____

Об'єкт дослідження політичної географії:_____

Охарактеризуйте зовнішню та внутрішню політику України 2019-2022 рр. :

Зовнішня політика держави	**Внутрішня політика держави**

Геополітика «сили»

Жорстка сила	**Смарт-сила**	**М'яка сила**	**Мілітарна сила**	**Економічна сила**

Політичні інституції:

- Інституція держави - _____
- Інституція виконавчої влади - _____
- Інституція судової влади -_____
- Інституція політичних партій - _____
- Інституція глави держави -

Рис. 2.10. Картка «Політична географія та геополітика

Тема «Біосфера та системи Землі» на закріплення вивченого матеріалу можна використати тестові завдання, які слід відкрити за допомогою QR-коду (рис. 2.11) та розміщені на платформі «На Урок»

Рис.2.11. Тести по QR-коду «Біосфера та системи Землі»

Висновки до розділу 2

На основі проведеного анкетування вчителів географії та визначення рівня готовності вчителів географії до використання в своїй професійній діяльності методів і прийомів формування культури мислення старшокласників, було виявлено низку проблем із практичною розробкою та використанням таких завдань на уроках географії у 11 класі. Встановлено, що вчителі використовують різні сучасні технології, зокрема робота в парах та групах, розробка географічних проєктів, різноманітні інтерактивні методи та прийоми.

Розроблено методичні рекомендації щодо формування культури мислення старшокласників в процесі вивчення географічних дисциплін профільної школи: 1) врахування інтересів та вікових особливостей учнів 11 класу; 2) використання різноманітних видів завдань на уроках географії (інтерактивних методів, сучасних технологій, залучати до екскурсій, розвивати критичне та творче мислення тощо); 3) створення комфортного розвивального середовища на уроці; 4) інтеграція різних навчальних дисциплін.

Плануючи уроки географії, важливо дотримуватися наступних принципів: принципу діяльності, принципу цілісності, принципу узгодженості та принципу варіативності.

На основі аналізу нормативної та сучасної психолого-педагогічної та методичної літератури було розроблено систему уроків географії для учнів 11 класу з Розділу ІІ «Загальні закономірності географічної оболонки Землі» навчальної теми «Біосфера та системи Землі», що складається з 3 уроків на теми «Біосфера та її складові. Закономірності поширення живих організмів на суходолі і в океанах», «Природні чинники формування ареалів поширення рослин і тварин. Біологічні ресурси» та «Роль живих організмів у формуванні ґрунтів», під час яких пропонується застосування наступних методів і прийомів навчання: дискусії, дебати, завдання на аналіз і порівняння, пошукові завдання, дослідницька робота та творчі завдання. А саме: «Дебати

про біосферу», «Порівняльний аналіз екосистем», «Аналіз карти ареалів», «Дискусія про стале використання ресурсів», «Вивчення сучасних проблем біорізноманітності», «Дослідження ґрунтового профілю», «Екосистеми ґрунту».

ВИСНОВКИ

У процесі написання магістерської роботи нами було зроблено такі висновки:

Наукове поняття «мислення» розглядається з педагогічної, психологічної, методичної точок зору. Філософи розглядають мислення як процес пізнання та розуміння світу, який включає у себе когнітивні процеси, які дозволяють сприймати інформацію, обробляти її, робити висновки та приймати рішення, і є найголовнішою ознакою людського буття.

Психологи мисленням вважають рефлексивний процес людини, що опосередковує й узагальнює предмети і явища об'єктивної дійсності в їх істотних зв’язках і відношеннях.

Педагоги визначають мислення як вищу форму відображення дійсності в психіці, ідеальну діяльність, результатом якої є об’єктивна істина.

Суть географічного мислення полягає у вмінні аналізувати просторові закономірності, встановлювати взаємозв’язки між геосистемами чи їх окремими компонентами на основі низки методів і системного підходу, що дає змогу дати наукове пояснення сучасній географічній картині світу

Культура мислення є однією зі складових мислення. Вона визначає способи, норми, цінності та підходи до мислення, які виробляються та передаються в рамках певної культурної спільноти. Мислення, у свою чергу, є комплексним процесом, що включає когнітивні функції та процеси, які пов’язані з отриманням, аналізом, синтезом, оцінкою і використанням інформації.

Під культурою географічного мислення маємо на увазі уміння аналізувати просторові закономірності, встановлювати взаємозв’язки між геосистемами чи їх окремими компонентами на основі низки методів і системного підходу, що дає змогу дати наукове пояснення сучасній географічній картині світу. Географічне мислення включає в себе змістовний і операційний компонент. Змістовними компонентами мислення виступають уявлення (образи) та поняття (думки). До операційних компонентів мислення

відносять такі базові логічні операції: аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення, класифікація, систематизація.

Нами було з'ясовано, що виділяють основні вимоги до сучасної культури мислення, а саме рефлексивність, аргументованість, логічна культура, професіоналізм та стратегічне управління.

Ми сконцентрували увагу на формуванні культури мислення на уроках географії в старших класах. Для того, щоб сформувати у старшокласників культуру мислення, вчителям географії слід враховувати різноманітні методичні умови, які сприятимуть розвитку різних аспектів мислення учнів. Нами було виділено наступні умови формування культури мислення старшокласників: цілісний підхід до навчання; використання різних типів завдань; створення сприятливого навчального середовища; залучення до відкритого діалогу; розвиток навичок критичного мислення; застосування ментальних карт і діаграм; вільне мислення та творчість; регулярна практика розв'язання завдань; саморефлексія та метакогнітивні навички; застосування сучасних технологій; формування умінь аргументації; застосування рольових ігор і дебатів.

На основі проведеного анкетування вчителів географії та визначення рівня готовності вчителів географії до використання в своїй професійній діяльності методів і прийомів формування культури мислення старшокласників, було виявлено низку проблем із практичною розробкою та використанням таких завдань на уроках географії. Встановлено, що вчителі використовують різні сучасні технології, зокрема робота в парах та групах, розробка географічних проєктів, різноманітні інтерактивні методи та прийоми.

Нами було розроблено методичні рекомендації щодо формування культури мислення старшокласників в процесі вивчення географічних дисциплін профільної школи: врахування інтересів та вікових особливостей учнів; використання різноманітних видів завдань на уроках географії (інтерактивних методів, сучасних технологій, залучати до екскурсій,

розвивати критичне та творче мислення тощо); створення комфортного розвивального середовища на уроці; інтеграція різних навчальних дисциплін.

Плануючи уроки географії, важливо дотримуватися наступних принципів: принципу діяльності, принципу цілісності, принципу узгодженості та принципу варіативності.

Під час проходження магістерської педагогічної практики у школі, ми проаналізували ступінь ефективності використання запропонованих методичних рекомендацій. Освітній процес, побудований на врахуванні усіх вище перерахованих принципів та методичних рекомендацій, впливає на формування культури мислення у старшокласників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Афанасенко В. Філософія: Підруч. для вищої школи / В. Г. Кремень (заг. ред.), М. І. Горлач (заг.ред.). – 3.вид., перероб. та доп. – Х.: Прапор, 2004. – 735с.

2. Бабешко О. О. Методика навчання географії: посіб. [для вчителів і студентів-географів педуніверситетів] Умань: АЛМІ, 2005. – 263 с.

3. Білодід Ю. Філософія: Український світоглядний акцент: навч. посіб. – К.: Кондор, 2006. – 355 с, с. 98.

4. Булава Л. М. Про структуру викладання географії в школі. *Краєзнавство. Географія. Туризм*. 2000. № 37 (186). С. 3.

5. Видра О. Г. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. – Київ: Центр навчальної літератури, 2010. – 88 с.

6. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. – К. : Просвіта, 2001. – 416 с.

7. Вішнікіна Л. П. Компетентнісне навчання географії в основній школі: монографія. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2017. – 407 с.

8. Голубєва М. О. Педагогічна система реалізації поняття «культура мислення». *Наукові записки НаУКМА: Політологія. Соціологія*. 1999. Т. 7. С. 75-79.

9. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / гол. ред. С. В. Головко. – К.: Либідь, 1997. – 264 с.

10. Даценко О. І. Формування культури мислення старшокласників у процесі вивчення географії. *Педагогічні науки*. 2015. Т. 2(38). С. 20-25.

11. Дружинін В. М. Розвиток творчої активності учнів на уроках географії. *Педагогічний альманах*. 2014. Вип. 29. С. 23-26.

12. Закон України «Про вищу освіту». – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text (дата звернення 12.06.2023).

13. Закон України «Про загальну середню освіту». – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/651-14#Text (дата звернення 12.06.2023).

14. Закон України «Про освіту» – URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text. (дата звернення 12.06.2023).

15. Кремень В. Г., Ільїн В. В. Філософія: Логос, Софія, Розум: [Підруч. для студ. вищ. навч. закл.] К.: Книга, 2006. - 432 с.

16. Качмар І. В. Формування культури мислення старшокласників у процесі вивчення географічних дисциплін. Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія: Психологія. 2013. Вип. 38. С. 116-122.

17. Кислюк П. В. Партнерство школи та сім'ї: стаття . Одеса.: 2011.

18. Козлова Т. А. Формування культури мислення на уроках географії учнів 11 класу. *Молодий вчений*. 2017. № 6(44). – С. 281.

19. Кондратюк В. Л. Основні тенденції розвитку систем освіти та освітніх технологій у світовій педагогічній практиці. *Відкритий урок*. 2002. № 5-6.

20. Концепція Нової української школи – URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf . (дата звернення 12.06.2023).

21. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості [під ред. Л. Н. Проколієнко] – К.: Рад. шк., 1989. – 608 с.

22. Кравченко А. А. Мислення як фактор становлення сучасної особистості: філософсько-освітній аспект. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2017. Вип. 71. С. 52-57.)

23. Максименко В. П. Дидактика: курс лекцій: Навч. посіб. Хмельницький: ХмЦНП, 2013. – 222 с.

24. Максименко С. Д., В. О. Соловієнко Загальна психологія: навч. посіб.. – Київ: МАУП, 2000. – 256 с.

25. Марченко О. В. Формування культури мислення учнів як стратегічний напрямок діяльності сучасної загальноосвітньої школи: матеріали IV міжн. наук.-практ. конф. Том 37. *Стратегічні напрями реформування системи освіти*. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2005. С. 62–64.

26. Масляк П. О. Географія (профільний рівень): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / П. О. Масляк, Л. М. Даценко, С. Л. Куртей, О. Г. Бродовська. – К.: Ранок, 2019. – 272 с.

27. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти «Географія (10-11 класи) (Рівень стандарту)»: наказ Міністерства освіти і науки України від 03 серпня 2022 року №698. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2022/08/15/navchalna.programa-2022.geography-10-11-standart.pdf (дата звернення: 12.06.2023)

28. Назаренко Т. Г. Методика навчання географії в профільній школі: теорія і практика: Монографія. – К.: Педагогічна думка, 2013. – 380 с.

29. Організація середовища дистанційного навчання в середніх загальноосвітніх навчальних закладах: посібник / автори: Богачков Ю. М., Биков В. Ю., Пінчук О.П., Манако А.Ф., Вольневич О. І., Царенко В. О., Ухань П. С., Мушка І. В. / Наук. ред. Ю. М. Богачков – К.: Педагогічна думка, 2012. – 160 с

30. Подольська Є. А., Лихвар В. Д., Іванова К. А. Культурологія: навч. посіб. – Київ : Центр навчальної літератури, 2003. – 288 с.

31. Психологічний словник /Авт.-уклад. В. В. Синявський, О. П. Сергєєнкова / За ред. Н. А. Побірченко. Київ: Науковий світ, 2007. – 274 с.

32. Решетченко С. І. Формування географічних знань у профільній школі / Решетченко С. І., Слащова І. М. // Проблеми безперервної географічної освіти і картографії. – Харків, 2020. – Вип. 31. – 60-67. https://doi.org/10.26565/2075-1893-2020-31-07 .

33. Сазонова О. В. Особливості стилів мислення старшокласників із різною професійною спрямованістю / О. В. Сазонова, Д. Б. Бабій. – С. 87-93.

34. Скиба О. П. Стиль мислення і наукові комунікації. Вісник Національного авіаційного університету. Зб. наук. праць. – Київ: НАУ, 2008. – С. 99-103.

35. Смолова С. О. Формування культури розумової праці студентів. *Молодь і ринок*. 2011. №12. С. 59-62. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2011_12_17

36. Старша профільна школа: кроки до становлення. Методичні рекомендації. / Сеїтосманов А., Фасоля О., Мархлєвскі В. – К., 2019. – 52 с.

37. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021-2031роки – URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf. (дата звернення 12.06.2023).

38. Тішко Л. В. Філософський аспект мислення : *Грані: наук.-теорет. альманах*. Т. 24. № 3. 2021. С. 90-97.

39. Топузов О. М., В. М. Самойленко, Л. П. Вішнікіна Загальна методика навчання географії: підручник [з грифом МОНМС України] К.: ДНВП «Картографія», 2012. – 512 с.

40. Турищева Л. В. Педагогічне мислення як об’єкт дослідження психологічної служби. Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. *Психологія.* 2013. Вип. 46(2). С. 248-252.

41. Фіцула М. М. Педагогіка: навч. посіб. для студентів вищих педагогічних закладів освіти. – К.: Вид. центр «Академія», 2001. – 528с.

42. Шевчук Л. Т. Соціальна географія: навч. посібник. К.: Знання, 2007. – 349 с.

43. Ягупов В. В. Педагогіка. Навч. посіб.. Київ: 2017. – 560 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета для вчителів географії

Особиста інформація:

ПІБ:

Посада:

Назва закладу освіти:

Питання №1:

Чи використовуєте Ви методи та прийоми для формування культури мислення старшокласників?

- Так
- Ні

Питання №2:

Чи достатньо Ви володієте знаннями про сучасні інноваційні технології та методи, які формують культуру мислення учнів?

- Так
- Частково
- Ні

Питання №3:

Чи займалися Ви вивченням передового педагогічного досвіду використання педагогічних технологій для формування культури мислення старшокласників на уроках географії?

- Так, вивчаю
- Час від часу
- Не вивчаю і не цікавлюсь

Питання №4:

Чи є у вас досвід використання методів та прийомів формування культури мислення в практичній діяльності з учнями під час уроків географії?

- Так, є
- Частково

- Ні, немає

Питання №5:

Які методи та прийоми навчання Ви використовуєте на уроках географії для формування культури мислення учнів?

_____

Питання №6:

Який Ваш улюблений метод для формування культури мислення учнів на уроках географії, у позаурочній діяльності? Чому?

_____

Додаток Б

Опитування учнів

Клас:

Ім’я:

1. Ви можете логічно аналізувати інформацію та виділяти головні аспекти географічних явищ?
    - Так
    - Скоріш так, ніж ні
    - Скоріш ні, ніж так
    - Ні
2. Ви можете критично оцінювати інформацію та джерела на предмет їх об’єктивності?
    - Так
    - Скоріш так, ніж ні
    - Скоріш ні, ніж так
    - Ні
3. Ви використовуєте творчі підходи для аналізу складних географічних завдань?
    - Так
    - Скоріш так, ніж ні
    - Скоріш ні, ніж так
    - Ні
4. Ви розглядаєте географічні явища як частини більших систем та розумієте взаємозв’язки між ними?
    - Так
    - Скоріш так, ніж ні
    - Скоріш ні, ніж так
    - Ні
5. Ви можете аналізувати географічні дані на карті та розумієте їх взаємозв’язки?

- Так
- Скоріш так, ніж ні
- Скоріш ні, ніж так
- Ні

6. Ви чітко та аргументовано висловлюєте свої думки на географічні теми під час обговорень та в роботі з іншими?

- Так
- Скоріш так, ніж ні
- Скоріш ні, ніж так
- Ні